

APIE UPĖN IŠPILTUS MILTUS IR IŠBAIDYTUS ŽYDŲ LUPIKAUTOJUS. SEPTYNMEČIO KARO ATGARSIAI VIENAME 1757 M. DOKUMENTE

Darius Barasa

Paminėjus XVIII a. Prūsiją, ne vienam turbūt prieš akis iškyla sąsajos ir vaizdiniai: Didysis maras, kolonizacija ir krašto ūkio atkūrimas, kuriuos turbūt labiau įkūnija tokie prancūziškos kilmės terminai kaip *Retablissement* ir *Repeuplierung*. Daugeliui tai taip pat merkantilinės politikos ir militarizmo bei *kareivių karaliaus*, pietizmo ir religinės tolerancijos, apšviestojo absoliutizmo suklestėjimo bei naujoji biurokratinio valstybės valdymo aparato kūrimo laikotarpis ir pan. Kita vertus, kad ir kokia būtų parašyta – įvykių ar procesų ir struktūrų – to amžiaus Prūsijos istorija, niekaip nepavyksta nepaminėti dar vieno svarbaus aną epochą ženklinusio įvykio – Septynmečio karo (1757–1763 m.). Šį karą su visais jo padariniais galėtume laikyti tam tikra cezūra XVIII a. Prūsijos politiniame, ūkiniame ir visuomeniniame, bažnytiniame gyvenime¹. Tai buvo laikotarpis, kai valstybė balansavo ties prarajos riba², o karo padariniai dar ilgai kaustė įvairias krašto gyvenimo sritis. Apskritai šio karo, kuris kartais dar vadinamas pirmu pasauliniu karu istorijoje³, svarbą to meto epochai, valstybių jėgų balanso pokyčiui Europoje liudija nepaprastai gausus istoriografinis palikimas, kuris nenustoja pildęsis iki šiol⁴.

Dera pažymėti, kad karaliaus Frydricho Didžiojo dėl Silezijos žemių su Austrijos, Rusijos ir Prancūzijos aljansu pradėto karo didžiosios batalijos vyko Silezijoje, Saksonijoje, Bohemijoje, Brandenburgo žemėse – toli nuo Rytų Prūsijos, kuri liko karo arenos antrame plane. Nepaisant to, rusų kariuomenės pirmasis įsiveržimas 1757 m., o paskui ir ilgalaikė Rytprūsių okupacija 1758–1763 m. paliko gilų įspaudą bendroje ir lokalinėje jos istorijoje. Vienas iš labiausiai jaudinančių ir gyvų to meto išlikusių vaizdinių – nereguliarių rusų kariuomenės dalinių, kazokų siautėjimai, plėšimai, žudymai, pelenais virtę ištisi kaimai su bažnyčiomis, išsivaryti gyvuliai, skurdas, ligos ir pan.

¹ P vz., H. J. Schoepsas Frydricho Didžiojo valdymą dalija į laikotarpius prieš Septynerių metų karą ir po jo. SCHOEPS, H. J. *Preussen: Geschichte eines Staates*. Berlin, 1966; šis karas tapo tam tikra cezūra ir smulkesnėje Prūsijos bažnytinio gyvenimo periodizacijoje, plg. HUBATSCH, W. *Geschichte der evangelischen Kirche Ostpreussens*. Göttingen, 1966.

² *Peilio ašmenimis* – taip vaizdžiai vieną savo skyrių, skirtą Septynerių metų karui, pavadino istorikas G. Heinrichas. HEINRICH, G. *Friedrich II. von Preussen. Leistung und Leben eines grossen Königs*. Berlin, 2009, S. 121-203.

³ Plg. BAUMGART, W. Der Ausbruch des Siebenjährigen Krieges. Zum gegenwärtigen Forschungsstand. *Militär-geschichtliche Mitteilungen*, 1972, Nr. 11, S. 163; LUH, J. Frederick the Great and the First “World” War. In *The Seven Years’ War: Global Views*. Eds. M. H. DANLEY; P. J. SPEELMANN. Leiden, 2012, p. 1-23.

⁴ Apsiribosime paminėdami nuo Septynerių metų karo istoriografijos klasika tapusių J. W. Archenholtzo (ARCHENHOLTZ, J. W. *Geschichte des siebenjährigen Krieges in Deutschland von 1756 bis 1763*. Hamburg, 1789), P. F. Stuhro (STUHR, P. F. *Der siebenjährige Krieg in seinen geschichtlichen, politischen und allgemeineren militärischen Beziehungen dargestellt*. Lemgo 1834), D. F. Maslovskio (MASSLOWSKI, D. F. *Der siebenjährige Krieg nach russischer Darstellung*, mit Autorisation des Verfassers übersetzt und mit Anmerkungen versehen von A. Von Drygalski, Berlin, 1888-1893, Bd. 1-3) veikalų iki šių laikų tyrinėjimais: FÜSSEL, M. *Der Siebenjährige Krieg. Ein Weltkrieg im 18. Jahrhundert*. München, 2010; *Der Siebenjährige Krieg (1756–1763). Ein europäischer Weltkrieg im Zeitalter der Aufklärung*. Hrsg. von S. EXTERNBRIK. Berlin, 2011; *The Seven Years’ War: Global Views*. Eds. M. H. DANLEY; P. J. SPEELMANN. Leiden, 2012, ir kt.

Tad, jei kalbama apie donelaitiką ir Donelaičio epochą, Septynmečio karo tematika yra neat-siejama to dalis. Apie tų metų įvykius keletą žinių yra palikęs ir pats Tolminkiemio kunigas. Tiesa, reikia pažymėti, kad kai kurie tyrinėtojai paradoksaliu laiko faktą, kad karo įspūdžiai, turėję būti šviežiausi ir kunigo asmeniškai ką tik išgyventi, labai menkai atsispindėjo jo kūryboje ir kituose raštuose. Dėl to, kad K. Donelaitis nerinko karinės medžiagos, kartais jis apibūdinamas kaip *sukaimėjęs*, praradęs platesnį požiūrį į aplinką arba laikytas pacifistu⁵. Apie rusų okupaciją K. Donelaitis paliko pastabų Tolminkiemio bažnyčios 1755–1773 m. krikšto knygoje: *Šiandien [1761 m. rugpjūčio 10 d.] susijaudinęs vėl prisimenu, kad 1757 m. aš pakrikštijau pirmą vaiką medžiotojų namelyje. O palikuonys! Ar beįsivaizduosite, ką tada Dievas užleido ant Prūsijos ir kaip išsigelbėjo tie, kurie Dievu pasiklovė! Visa Tolminkiemio parapija tada išliko nenukentėjusi ir iš tolo tematė savo brolių vargą*⁶. Iš kitų jo pastabų galima suprasti, kad pabėgta nuo rusų ir pirmąkart krikštyta bei pamaldos laikytos Romintos girioje, medžiotojų namelyje 1757 m. rugpjūčio 10 d., o jau rugpjūčio 27 d. kunigas vėl buvo grįžęs į Tolminkiemį⁷. Nestebina vienur kitur pasitaikančios pastabos, kad vienas jo parapijietis buvo rusų pagautas ir išsitemptas į Rusiją, kitas, išėjęs kariauti, buvęs rusų nušautas mūšyje, dar kitas – nežinia kur pradingęs.

Kai Lietuvos mokslų akademijos Vrublevskių bibliotekoje buvo aptiktas visas pluoštas su 1757 m. įvykiais Rytprūsioose tiesiogiai susijusių rankraščių, nuslėpti užplūdusio tam tikro pakilaus atradimo jausmo buvo nelengva – kaip ir minčių apie jų publikavimą. Omenyje turimos bibliotekos Rankraščių skyriuje, 15 fonde, esančios bylos 101 ir 420. Pirmojoje buvo 57 lapų kietais viršeliais įrišta rankraštinė knyga, kurioje pateikti Ragainės miesto dvasininkų ir tarnautojų (lietuvių kunigo Fr. Schimmelpfennigio, kantorius M. Rosenbaumo ir valsčiaus tarėjo Donalitius) liudijimai ir prisiminimai apie 1757 m. rusų kariuomenės vykdytus plėšimus ir kitus žiaurumus Ragainės mieste ir jos apylinkėse⁸. Antrąją bylą sudarė 42 lapai įvairių dokumentų, tarp kurių paminėtini: nuo 1757 m. žuvusių, į atsargą išėjusių ir tarnaujančių Prūsijos generolų, į rusų nelaisvę patekusių Prūsijos karininkų sąrašai; Karaliaučiaus miestui uždėtų mokesčių ir kitų rinkliavų 1760–1761 m. apskaitos; 1757 m. liepos 4 d. Prūsijos feldmaršalo J. von Lewaldto pranešimas apie rusų kariuomenės padarinius Įsruties apylinkėse; kiti pranešimai apie krašte kilusią sumaištį dėl rusų invazijos (tarp jų yra raštų iš Priekulės ir Rusnės) ir kt. Verčiausia išskirti byloje esantį rankraštį – Gumbinės špitolės pamokslininko F. Pastenacio dienoraščio fragmentą apie 1757 m. rusų įsiveržimą į Gumbinės miestą⁹. Palyginti nedidelė rankraščio apimtis (25 psl.) ir aplinkybė, kad jame vaizduojami įvykiai rutuliojasi apie Gumbinę, taigi netoli Tolminkiemio parapijos, buvo pagrindiniai kriterijai, skatinę galvoti apie šio dokumento, kaip donelaitikos tematikai tinkančio šaltinio, publikavimą.

Pradėjus ieškoti informacijos apie minėto rankraščio autoriaus asmenybę ir analizuoti šio dokumento parašymo aplinkybes, sulaukta nemaža netikėtumų. Pirmiausia paaiškėjo, kad šis dokumentas buvo žinomas ankstesniems tyrinėtojams. Didžiąją dalį Gumbinės pamokslininko dienoraščio fragmento 1971 m. paskelbė Rytprūsių istorijos tyrinėtojas Rudolfas Grenzas¹⁰. Pagal jo nuorodas

⁵ GINEITIS, L. *Kristijonas Donelaitis ir jo aplinka*. Vilnius, 1998, p. 111, 149.

⁶ TEZNER, F. Die Tolminkemischen Taufregister des Christian Donalitus. *Altpreuussische Monatsschrift*, 1896, Bd. 33, S. 29; DONELAITIS, K. *Raštai*. Vilnius, 1977, p. 539.

⁷ DONELAITIS, K. Op. cit., p. 537.

⁸ Nachrichten von der den 24. September 1757 von den Russen und Casacken veübten Plünderun und Einäscherung der Stadt Ragnit in Preussen. *Lietuvos mokslų akademijos Vrublevskių biblioteka, Rankraščių skyrius* (toliau – MAB RS), f. 15, b. 101.

⁹ Fragmenten aus dem Tage-Buche des Hospital-Predigers Pastenaci, über die im Jahre 1757 vorgefallene Invasion des Russischen Heerns ins Königreich Preussen, die Stadt Gumbinnen betreffend. *MAB RS*, f. 15, b. 420, l. 1–13.

¹⁰ GRENZ, R. *Stadt und Kreis Gumbinnen. Eine ostpreußische Dokumentation*. Marburg, 1971, S. 242-247.

nustatyta, kad aptariamąjį dokumentą dar XIX a. buvo aptikęs vienas autoritetingiausių Rytų Prūsijos Septynmečio karo istorijos tyrinėtojų X. Hasenkampas, 1866 m. visą jį publikavęs to meto Prūsijos istorikų prestižiniame ir populiariame žurnale¹¹. Ši publikacija pasirodė pačioje jo gausių straipsnių¹² apie rusų okupaciją Rytprūsioose serijos pabaigoje. Vėliau aptariamasis dienoraštis buvo paskelbtas X. Hasenkampo monografijos, kuri buvo išleista minėtų jo straipsnių pagrindu, pabaigoje kaip vienas iš prie knygos pridedamų dokumentų priedų¹³.

X. Hasenkampą¹⁴ galima laikyti vienu geriausių Septynmečio karo istorijos Rytprūsioose specialistų XIX a. Jo studija iki šių dienų vertinama dėl patikimos faktografinės medžiagos, kuri buvo kruopščiai surinkta iš gausiai publikuotų ir neskelbtų rankraštinų archyvinų šaltinių, kurių daugelio būta iš Prūsijos valstybės archyvo Karaliaučiuje. Dėl šios priežasties, taip pat žinant, kaip tarp istorikų ir kraštotyrininkų tuo metu populiariu buvo skelbti įvairius lokalinės istorijos šaltinius iš archyvų, būtų net šiek tiek keista, jeigu aptariamasis dienoraštis būtų likęs nepastebėtas¹⁵. Iki to, matyt, nedaug trūka. Kaip teigė pats X. Hasenkampas, šis dienoraščio fragmentas į jo rankas pateko pavėluotai, todėl negalėjo juo pasinaudoti savo darbe¹⁶. Ir, kaip jau žinome, šis fragmentas su tam tikrais komentarais ir pastabomis buvo paskelbtas kaip atskiras priedas prie jo darbo¹⁷. Lieka tik apgailestauti, kad autorius taip ir nepaaiškino, iš kur ir kokiomis aplinkybėmis anas dokumentas pas jį pateko. Galima tik numanyti, kad rankraštis greičiausiai buvo rastas tame pačiame Karaliaučiaus archyve ar pilies bibliotekoje¹⁸. Taip manyti verčia dabartinė šiam dokumentui suteikta signatūra, t. y. dokumentas priklauso fondui (f. 15, rankraščių rinkinys *Borussica*), kuris buvo sudarytas iš Karaliaučiaus archyvo likučių. Žinoma, kad 1945 m. pabaigoje prof. P. Pakarklis organizavo archeografinę ekspediciją į Karaliaučių, kur rastos archyvalijos keliais pilnai pakrautais sunkvežimiais buvo išgabentos į Vilnių, Mokslų akademijos biblioteką¹⁹.

¹¹ HASENKAMP, X. Aus einem Tagebuche. *Der neuen Preussischen Provinzialblätter*, 1866, Bd. 11 (3 Folge), S. 485-503.

¹² Minimo autoriaus straipsniai buvo skelbti 1860–1866 m. žurnalo *Der neuen Preussischen Provinzialblätter* tomuose.

¹³ HASENKAMP, X. *Ostpreussen unter dem Doppelaar. Historische Skizze der russischen Invasion in der Tagen des siebenjährigen Krieges*. Königsberg, 1866, S. 469-485.

¹⁴ Apie šį autorių žinoma išties nedaug. Xaveras Oscaras Hasenkampas (Xaver Oscar Hasenkamp, 1823–1911) buvo kilęs iš Tilžės, 1853 m. Karaliaučiaus universitete apgynė disertaciją apie lenkų valstiečius XIV–XVI a. (*De rusticorum Regni Polonici s. XIV, XV, XVI conditione*). Tikras jo vardas buvo Xaver Oscar Brueggene, o Hasenkamp buvo tik pseudonimas (žr.: *Bibliografija Polska XIX stulecia*. Krakow, 1973, t. 10, s. 85). Kaip minėta, labiausiai jis žinomas dėl savo studijos apie Septynmečio karo įvykius Rytprūsioose. Kai buvo publikuojami jo straipsniai žurnale *Der neuen Preussischen Provinzialblätter*, jis tuo metu buvo ir jo redaktorius (nuo 1858 iki 1866 m.). Kai šį žurnalą pakeitė *Altpreussische Monatschrift*, X. Hasenkampas jame nebesipublikavo. Apskritai nėra išlikę jokių žinių apie jo vėlesnę mokslinę veiklą.

¹⁵ Svarbu pažymėti, kad XIX a. buvo publikuotas kitas minėtas Lietuvos mokslų akademijos Vrublevskių bibliotekoje saugomas apie 1757 m. įvykius Ragainės mieste liudijantis rankraštis (Nachrichten von der den 24. September 1757 von den Russen und Casacken veübten Plünderung und Einäscherung der Stadt Ragnit in Preussen. *MAB RS*, f. 15, b. 101). Šį dokumentą 1837 m. paskelbė O. W. L. Richteris (žr.: RICHTER, O. W. L. *Nachrichten von der den 24. September 1757 von den Russen und Casacken veübten Plünderung und Einäscherung der Stadt Ragnit in Preussen. Von einem Augenzuegen. Beiträge zur Kunde Preussens*, 1837, Bd. 1 (Neue Folge). Dėl tos priežasties galima manyti, kad ir kiti bibliotekos fonde saugomi minėti Septynmečio karo dokumentai vienokiu ar kitokiu būdu bus buvę įtraukti į mokslinę apyvartą.

¹⁶ HASENKAMP, X. Op. cit., S. 469.

¹⁷ Lygindami rankraščio originalą ir X. Hasenkampo paskelbtą publikaciją, turime pripažinti, kad šio tyrinėtojo šaltinio publikacija yra parengta kruopščiai ir kompetentingai, neaptikta jokių teksto ir rankraščio transliteracijos klaidų.

¹⁸ Kad dokumentas priklausė institucijai – archyvui ar bibliotekai, kuri paprastai saugomiems vienietams suteikdavo inventorinį numerį, rodo ant rankraščio antraštinio lapo likusi senoji signatūra: „No. 136. c.“

¹⁹ Plačiau apie tai žr.: JURGINIS, J. Karaliaučiaus lituanistikos likimas. *Pergalė*, 1978, Nr. 2; EKDAHL, S. Archivalien zur Geschichte Ost- und Westpreußens in Wilna, vornehmlich aus den Beständen des Preußischen Staatsarchivs Königsberg. *Preußenland*, 1992, Nr. 30, S. 41-55.

Ta aplinkybė, kad aptariamasis šaltinis jau buvo publikuotas, verčia abejoti ir kelti klausimą, ar reikalingas pakartotinis jo publikavimas. Atsakymas būtų nesudėtingas: naujai publikuoti šio šaltinio išties nėra prasmės, tačiau jį aptarti ir pristatyti priežasčių, regis, yra daugiau nei pakankamai. Pirma, šis dokumentas nebuvo įtrauktas į lietuviškos istoriografijos apyvartą – taigi nežinomas lietuviškai skaitantiesiems ir krašto istorija besidomintiesiems. Antra, šio dokumento pristatymas gali būti dar viena aiški žinia ir priminimas, kad nepaisant, jog nemaža Karaliaučiaus archyvo dalis pražuvo per Antrąjį pasaulinį karą, buvusio ano archyvo vertingo palikimo šiandien galime rasti ne vien Slaptajame Prūsijos valstybės kultūrinio paveldo archyve Berlyne, bet ir Lietuvoje. Kita vertus, negalima nuneigti ir emocinio pasitenkinimo – rankoje laikyti ir aptarinėti autentišką 1757 m. įvykius menantį rankraštį, kurį daugiau nei prieš šimtmetį savo rankose vartė tokie tyrinėtojai kaip X. Hasenkampas, o dar anksčiau – gal net pats Rytų Prūsijos vyriausiasis prezidentas grafas Finckensteinas.

Neabejojama, kad X. Hasenkampo turėtas ir publikuotas, o mūsų aptariamasis dokumentas yra vienas ir tas pats šaltinis. Tai patvirtina X. Hasenkampo pažymėtos detalės. Jis nurodo, kad rankraščio antraštiniame puslapyje, po antrašte, yra dokumentą cenzūravusio asmens įrašas: *Auf solche Dinge erstreckt sich die hiesige Cenzur nicht, wenn auch sonst kein Bedenken dabey wäre, wie doch ist. 6. Januar 1796. Finckenstein*²⁰. Lygiai toks pat įrašas ir data su asmens parašu yra mūsų turimame dokumento originale. Šis įrašas, beje, patvirtina, kad dokumentas, jei ir yra nuorašas, tačiau jis tikrai yra iš XVIII a. X. Hasenkampo nuomone, šis įrašas taip pat leidžia manyti, kad šis Gumbinės pamokslininko F. Pastenacio dienoraščio fragmentas buvo rengiamas spausdinti – antraip, kam būtų reikalingos cenzoriaus pastabos. Be to, yra aišku, kad tai nebuvo dvasininko dienoraščio originalas, o tik dienoraščio fragmento nuorašas, padarytas greičiausiai pačioje XVIII a. pabaigoje. Nuorašas darytas vieno asmens – tik neaišku, ar paties dienoraščio autoriaus, ar kito asmens.

Dienoraščio autoriaus tapatybė yra nurodyta dokumento antraštėje: *Fragmenten aus dem Tage-Buche des Hospital-Predigers Pastenaci, über die im Jahre 1757 vorgefallene Invasion des Russischen Heerns ins Königreich Preussen, die Stadt Gumbinnen betreffend* (liet. *Špitolės pamokslininko Pastenacio dienoraščio fragmentai apie 1757 m. rusų kariuomenės įsiveržimą į Prūsijos karalystę, Gumbinės miestą*). Taigi dienoraščio autorystė aiški – jį parašė špitolės bažnyčios pamokslininkas Pastenacis. Smulkesnių žinių, negu apie pastarąjį yra paskelbęs dar jo amžininkas D. H. Arnoldtas savo dvasininkų registre, o paskui jas pakartojęs X. Hasenkampas, nepavyko rasti. Nurodoma, kad Friedrichas Pastenacis (Friedrich Pastenaci), gimęs 1718 m. rugpjūčio 27 d. Stürlacke (lenk. *Sterlawki*, Rytprūsiam priklausiusioje Mozūrijos dalyje, netoli Angerburgo), 1746 m. spalio 14 d. paskirtas į Gumbinės špitolės bažnyčios, kuri buvo įsteigta mieste ir apylinkėse gyvenusiems zalcburgiečiams, pamokslininkus. Tuo pat metu dirbo ir Gumbinės gimnazijos rektoriumi. Nuo 1763 m. buvo paskirtas Gumbinės miesto bažnyčios diakonu. Nuo 1769 m. birželio mėn., išsaugodamas diakono tarnybą, vėl dirbo zalcburgiečių špitolės pamokslininku. Mirė 1770 m. balandžio 11 d., sulaukęs 52 m.²¹ F. Pastenacis į istoriografiją pateko ir dėl to, kad 1757 m. buvo publikavęs istorinę apybraižą apie Įsruties inspekcijoje buvusias bažnyčias ir kunigus²². Šiuo jo veikalu naudojosi ir pats D. H. Arnoldtas²³ bei M. L. Rėza, rašydamas savo lietuviškos Biblijos istoriją²⁴.

²⁰ Remdamasis išlikusiu parašu, X. Hasenkampas neabejojo, kad rankraštį cenzūravo pats Rytų Prūsijos vyr. prezidentas ir valstybės kancleris grafas Finckensteinas (Carl Friedrich Ludwig Albrecht Fink von Finckenstein, 1745–1803); HASENKAMP, X. Op. cit., S. 469.

²¹ ARNOLDT, D. H. *Kurzgefaßte Nachrichten von allen seit der Reformation an den lutherischen Kirchen in Ostpreußen gestandnen Predigern*. Königsberg, 1777, S. 112.

²² Friedrich Pastenaci, *Kurzgefasste historische Nachrichten von allen Kirchen und Predigern der Insterburgischen Inspektion*. Königsberg, 1757.

²³ ARNOLDT, D. H. Op. cit., S. 81.

²⁴ Martynas Liudvikas Rėza. Lietuviškos Biblijos istorija. *Senoji Lietuvos literatūra*, t. 23. Vilnius, 2007, p. 201.

Tam tikrų papildomos informacijos apie autorių detalių galima rasti jo paties dienoraštyje. Visų pirma pažymėtina, kad F. Pastenacis priklausė Gumbinės miesto atstovams, kurie buvo išėję priešais miesto vartus pasitikti besiantinančių rusų ir maldauti jų malonės. Jis buvo vienas iš tų, kuriems teko akis į akį susitikti su visai rusų kariuomenei vadovavusiu generalfeldmaršalu S. F. Apraksinu (*Apraxin*). F. Pastenacis mokėjo lenkiškai, nes kaip miesto atstovas buvo priverstas lenkų kalba bendrauti su vienu iš kazokų vadų. Šis faktas neturėtų stebinti žinant, kad F. Pastenacis buvo kilęs iš Mozūrijos. Įdomi smulkmena, kad pamokslininkui taip pat teko patirti tam tikrą kazokų reketą, kai prispaustas jų iečių buvo priverstas išsipirkti keturiais aštuntokais. Dvasininką galima laikyti patikimu tų metų įvykių liudininku, nes jam, kaip miesto atstovui, teko dalyvauti daugelyje posėdžių ir susitikimų, kuriuose buvo disponuojama patikima ir patikrinta informacija. Antai jam netgi buvo tekę apsilankyti rusų kariuomenės stovykloje. Daugelį jo dienoraštyje pasakojamų detalių patvirtina kiti vienalaikiai istorijos šaltiniai.

Pats X. Hasenkampas pažymėjo, kad F. Pastenacio dienoraštyje greta kai kurios bevertės ir abstrakčios informacijos yra pateikta nemaža įdomių ir iki tol mažai žinotų detalių. Tarp tokių jis visų pirma pamini jam nežinotą Prūsijos juodųjų husarų būrio, kuriam vadovavo leit. Du Faye, reidą į Lietuvą (matyt, turėtas omenyje jo žygis į pasienio Virbalio miestą). Antra, jis išskyrė vertingą informaciją apie prūsų husarų vykdytą žydų lupikautojų persekiojimą. Šių ir daug kitų įdomių detalių nerasime X. Hasenkampo studijoje. Tad F. Pastenacio dienoraštis papildė to laikotarpio lokalinę istoriją įdomiomis ir intriguojančiomis istorinėmis smulkmenomis. Beje, dera pažymėti, kad Gumbinės dvasininko palikto liudijimo apie Septynmečio karo įvykius negalima laikyti išskirtiniu ar unikaliu. Vesti ir fiksuoti įsimintinesnius kasdienybės įvykius buvo įprastas dalykas. Žinome, kad ir pats K. Donelaitis darė tokias pastabas krikšto knygoje. Panašių dienoraščių ir atsiminimų, kuriuose fiksuoti Septynmečio karo laikotarpio įvykiai, yra palikę nemaža Rytų Prūsijos dvasininkų, kitų išsilavinusių asmenų. Pirmiausia išskirtini jau minėti MAB RS 15 fonde saugomi Ragainės kunigo, kantoriaus ir valsčiaus valdytojo liudijimai. Žinoma, kad rusų siautėjimus Ragainėje 1757 m. buvo aprašęs miesto viceburmistras Theodoras Werneris²⁵. Plačią rusų okupacijos metų kroniką buvo palikę Įsruties miesto bažnyčios kunigas B. Fr. Hahnas (1703–1767)²⁶, Karaliaučiuje profesoriavęs J. G. Bockas (1698–1762)²⁷. Taip pat žinoma Pelininkų kunigo B. Andersono (1724–1771) parapijos įvykių kronika, kurią jis, kaip ir K. Donelaitis, rašė krikšto knygoje²⁸, Gerduvos gyvenvietės kronika²⁹ ir kt. Daugelis šių kronikų ir memuarų buvo publikuota XIX a. kraštotyriniuose Prūsijos leidiniuose.

Kaip matyti iš aptariamojo dokumento pavadinimo, tai yra Gumbinės pamokslininko dienoraščio fragmentas. Tai neabejotinai verčia svarstyti, kad F. Pastenacio pirminio dienoraščio būta veikiausiai gerokai platesnio, galbūt apėmusio visą rusų okupacijos laikotarpį ar dar plačiau, pvz., kaip D. F. Hahno ar J. G. Bocko. Tuo tarpu Gumbinės dvasininko dienoraščio 25 puslapių fra-

²⁵ Beschreibung des Herrn Vice-Bürgermeister Werners in Ragnit von der in Anno 1757 den 24. Sept. etc. durch die Russen geschehenen Plünderung und Einächerung der Stadt Ragnit (Aus einer ungedruckten Chronik.). *Preussische Provinzialblätter*, 1835, Bd. 14, S. 417-420.

²⁶ BAREN, O., von. Insterburger Kirchennachrichten. *Altpreussische Monatsschrift*, 1886, Bd. 23, S. 313-360; ROGGE, A. Der Schreibkalender des Erzpriester Hahn (Beiträge eines Augenzeugen zur Geschichte der russischen Invasion im Jahre 1757). *Altpreussische Monatsschrift*, 1883, Bd. 20, S. 644-651.

²⁷ SCHUBERT F. W. Die Occupation Königsbergs durch die Russen während des siebenjährigen Krieges. Zur Erinnerung an die Zustände unserer Stadt vor hundert Jahren nach handschriftlichen Berichte eines Augenzeugen. *Der neuen Preussischen Provinzialblätter*. Königsberg, 1858, Bd. 1, S. 153-177, 201-217, Bd. 2, S. 59-78, 140-153.

²⁸ X. Hasenkampas už suteiktą progą pasinaudoti Pelininkų parapijos kronika (*Historische Nachrichten in Ansehung des Kirchspiels Pelleninken*) dėkojo kun. B. Andersono anūkui; HASENKAMP, X. Op. cit., S. 218.

²⁹ GROSSJOHANN, M. Eine Scene aus dem siebenjährigen Kriege 1757. Aus der Chronik von Gerdauen. *Der neuen Preussischen Provinzialblätter*. Königsberg, 1853, Bd. 4, S. 456.

gumente fiksuojami įvykiai nuo 1757 m. liepos 5 d. iki rugsėjo 18 d., t. y. šiame fragmente fiksuotas pirmasis rusų invazijos etapas, arba okupacijos banga, kuri ypač pasižymėjo brutalumu ir žiaurumu. Tad jei dienoraštis buvo rengiamas spaudai, nenuostabu, kad tam buvo parinktas būtent anas dramatiškas periodas ir dėl to padarytas to laikotarpio išrašas, t. y. dienoraščio fragmento nuorašas.

Kaip užsiminta, dienoraščio fragmentas apima daugiau nei 70 dienų laikotarpį, per kurį autorius padarė apie trisdešimties dienų įrašų, vadinasi, vidutiniškai buvo fiksuota kas antra diena. Dienoraštyje įvykiai fiksuoti įvairiu dažnumu: padieniui, o neretai su tam tikrais pertrūkiais. Didžiausio pertrūkio būta liepos 16 d. – rugpjūčio 1 d., liepos 13–18 d., rugpjūčio 23–29 d., rugsėjo 4–13 d. Suprantama, įrašų dažnumą dienoraštyje diktavo įvykių intensyvumas, jų svarba. Nuo to priklausė ir dienos įrašo apimtys: nuo vieno ar kelių sakinių (pvz., liepos 5, 15 d., rugpjūčio 9 d., rugsėjo 2 d.) iki kelių puslapių (labai platūs įrašai rugpjūčio 5–6 d., rugsėjo 13 d.).

Pirmasis įrašas dienoraščio fragmente yra padarytas liepos 5 d., praėjus dienai po to, kai Klaipėda pasidavė rusų generolo Wilhelmo von Fermoro pajėgoms. Gumbinės dvasininko greičiausiai ši naujiena dar nebuvo pasiekusi. Jis tik pažymėjo, kad Karo ir domenų rūmai išsikėlė iš miesto, nes buvo gavę patikimų žinių, jog priešas sparčiai artėja prie sienos (1r³⁰). Liepos 9 d. trumpai pranešta, kad visas miestas yra įsibauginęs. Pro miestą tomis dienomis pražygiavo prie sienos iki tol buvę dislokuoti Prūsijos kariuomenės daliniai. Iš šių kariuomenės atsitraukimo veiksmų autorius ir miestiečiai suprato, kad priešas tikrai turėjęs būti arti sienos, tačiau jie taip pat suprato, kad miestas nebus ginamas, jis buvo paliktas likimo valiai: *Juos (Prūsijos husarus – D. B.) mes palydėjome liūdnais žvilgsniais – taigi, mes likome vieni*. Iš praeinančių pro miestą prūsų husarų jie dažnai girdėdavo panašius šūksnius: *Jei mes jums negalime pagelbėti, galbūt Dievas padės!* (1r). Liepos 14–16 d. rašyta, kad baiminantis artėjančių rusų iš miesto ir jo apylinkių buvo daug bėgančių, į krašto gilumą Karaliaučiaus link besitraukiančių gyventojų. Apskritis mokesčių rinkėjas (vok. *Kreis-Steuer-Einnehmer*) p. Braschke, kuris buvo atsakingas už valstybės pinigų saugumą, su anais pinigais traukėsi pėsčiomis iki Stanaičių (*Stannaitschen*), kur pavykus gauti arklį galėjo judėti daug sparčiau (1v). Rugpjūčio 1 d. informuota, kad feldmaršalo S. F. Apraksino daliniams esant visai netoli Gumbinės, burmistras Zimmermannas su trimis miestiečiais išjojo pasitikti jo į Stalupėnus, ketindamas jam pasiduoti, kad tokiu būdu išvengtų plėšimų. Tą pačią dieną prie Katniavos fiksuotas Rusijos ir Prūsijos armijos dalinių susirėmimas, per kurį buvo nukauti 54 ir į nelaisvę paimti 23 rusų kariai. Pasakojama istorija, kad tada vienas sužeistas rusų dragūnas gelbėjosi kaimyniniame Mikutėlių (*Mikutellen*) kaime, vieno ūkininko šalinėje ant šieno. Šeimininkas, baimindamasis, kad anas ketina padegti šieną, liepė savo sūnui su bernu jį nukelti žemyn. Šie rado rusą mirusį ir numetė žemyn. Tą pačią akimirką į kaimą esą įjojo 7 000 kazokų, kalmukų ir kitų rusų dalinių. Kadangi jie rado mirusį rusų husarą, iš kaimo su savimi išsivedė daug žmonių. Grįžę į Katniavą, ją žiauriai apiplėšė, išsivarė daug gyvulių, paskerdė gausybę avių. Visiškai apiplėštas ir primuštas buvo tenykštis kunigas Vossas, kuris išsigelbėjo tik pasprukęs slaptais laiptais ir pasislėpęs bažnyčios palėpėje (2r).

Rugpjūčio 4 d. iš rusų stovyklos Stalupėnuose grįžęs burmistras visus užtikrino, kad miestas nenukentės. Jis taip pat buvo įpareigotas rusų kariuomenei nusiųsti du mėsininkus, kurie turėję keliauti su kariuomene ir pasirūpinti skerdienu. Nepaisant burmistro nuraminimo, vakare miestas vis vien buvo apimtas panikos, nes sužinota apie rusų siautėjimą netolimoje Žirgupėnų gyvenvietėje, kur buvo labai žiauriai pasielgta su dvasininkais. Dėl to miestą paliko net ir tie, kurie užėmė aukštas pareigas: iš magistrato narių pabėgo miesto teisėjas Kurella kartu su miesto kamarininku Schultzu. Mieste liko pamokslininkai, dalis magistrato narių ir nedaugelis miestiečių (2v).

³⁰ Čia ir toliau nurodomas dienoraščio originalo, saugomo MAB RS, lapo numeris.

F. Pastenacis ypač plačiai ir vaizdžiai aprašė dienas, kai Gumbinė buvo užimta rusų ir jiems pasidavė. Gavę informacijos, kad tądien rusų armija žygiuos pro miestą, pašto viršininkas, mokesčių pareigūnas, magistrato nariai ir pamokslininkai rugpjūčio 5 d. 2 val. ryto išėjo priešais miesto vartus pasitikti priešo ir maldauti jų malonės. *Ateinančiųjų triukšmas buvo girdėti iš toli. Netrukus, apie 3 val. ryto, pasirodė pirmieji kazokai. Jų ilgos ietys buvo tarsi tankus miškas. Šis reginys atrodė bauginančiai. Jie žygiavo per vasarojų* (2v). Prijojęs prie laukiančiųjų, vienas kazokų vadų lenkiškai mokančio F. Pastenacio pirmiausia pasiteiravo apie situaciją mieste, ar jame nėra prūsų husarų, ar saugu įjoti į miestą bei kur ir kada paskutinį sykį tie husarai buvo pastebėti. Į dvasininko išreikštą prašymą pasigailėti miesto anas kazokų karininkas esą iš arklio karčių ištraukęs ašutą ir taręs: *Aš esu šio pulko vadas, ir jūs nukentėsite ne daugiau negu šitas ašutas*. Paskui jis nedelsdamas pasiuntė vieną karininką atgal, kad visiems atžygiuojantiems kazokams ir kalmukams įsakytų nieko nedaryti prie miesto vartų stovintiems žmonėms ir per miestą jotų tiesiai, be sustojimų (3v). Tačiau vos tik anas vadas spėjo įjoti į miestą, vienas kazokas esą taip švystelėjo ietimi virš galvų prie vartų stovėjusiems dvasininkams, kad jie buvo priversti atsitraukti. Kiti kazokai pavymui šaukė: *Mes atėjome jūsų kraujo*. Kita dalis, apie 15–20 kazokų, liko pasislėpę už netoliese augusių medžių, ketindami apiplėšti malonės prašyti išėjusius miesto gyventojus. F. Pastenacis, kaip dera dvasininkui, dievobaimingai pažymėjo: *Vien tik Viešpats apsaugojo, kad jiems nieko nenutiktų. Nes vos tik jie* (kazokai – D. B.) *išlindo iš savo pasalos ir jau rengėsi įgyvendinti savo bedievišką sumanymą, kai iš miesto atėjo kazokų karininkas ir anuos nedorėlius gausiais kirčiais ir keiksmažodžiais nusivarė prie likusiųjų* (3v). Beje, tądien pačiam dienoraščio autoriui teko savo kailiu patirti kazokų smurtą, kai vienas jų, įrėmęs dvasininkui į krūtinę ietį, reikalavo pinigų. F. Pastenacis tad esą atsipirko keturiais aštuntokais (4r).

Tą pačią dieną paskui kazokus atžygiavo husarų, dragūnų, grenadierų, sunkiosios kavalerijos raitininkų daliniai ir baisų triukšmą kėlę *pusplikiai* kalmukai. Apie 9 val. atvykęs generolas von Liewenas maloniai sutiko pamokslininkus, magistrato narius, dar kartą garantavo jiems saugumą, pagrįsdamas tuo, kad jis pats liksias mieste ir apsaugosias nuo kazokų. Prie vartų laukiantiesiems buvo nurodyta skirtytis po namus, nes feldmaršalas Apraksinas turėjęs atvykti tik kitą dieną (4v).

Rugpjūčio 6 d. 2 val. miesto atstovai vėl buvo išėję prieš miesto vartus. Netrukus pasirodė rusų kariuomenės daliniai: priešakyje žygiavo gausybė kalmukų, o jiems iš paskos sekė reguliarieji pulkai. Po kelių valandų atvyko generolas majoras von Weymaras, kuris draugiškai pasisveikinęs pasiteiravo, ar mieste yra viskas gerai. Esą jis buvo susirūpinęs pašlijusia kariuomenės, ypač kazokų, disciplina. Pasak jo, buvo gautas įsakymas šį kraštą saugoti. Pats generolas feldmaršalas S. F. Apraksinas, lydimas daugybės generolų ir aukštų karininkų, atvyko tik apie 10 val.³¹ Magistratas ir kiti miesto atstovai, jam nusilenkę, maldavo malonės ir apsaugos. Anot F. Pastenacio, feldmaršalas į tai visiškai rimtai atsakęs: *kiek įmanoma, taip ir bus* (4v). Kai feldmaršalas Apraksinas su visa palyda įjojo į miestą, visi buvusieji prie miesto vartų išsiskirstė. Pažymėta, kad paskui dar atvyko didžiulė kolona su mažomis ir didelėmis patrankomis, daug vežimų su pinigais ir kitu bagažu. Kariuome-

³¹ Gumbinėje ir jos apylinkėse buvo apsistojusios generolo feldmaršalo S. F. Apraksino vadovaujamos rusų pajėgos, kurios sieną buvo peržengusios ties Stalupėnais. Šios karinės pajėgos buvo suskaidytos į tris divizijas. Viena į Gumbinę atžygiavo iš Katnivos, centrinė su feldmaršalu Apraksinu – nuo Stalupėnų, o likusi – nuo Miliūnų (*Milluhnen*). Tuo tarpu gen. W. Fermoro vedama 20 tūkst. rusų kariuomenės dalis, vadinamasis dešinysis sparnas, į Rytprūsius įsiveržė iš Kuršo per Klaipėdą, Priekulę, Šilutę, Tilžę. Kairysis sparnas su 12 tūkst. karių, kuriems vadovavo gen. Sibilskis, žygiavo pro Margrabovą (*Oletzko*). Visos rusų pajėgos susijungė prie Įsruties (žr. HASENKAMP, X. Ostpreussen unter dem Doppelaar. Historische Skizze der russischen Invasion in der Tagen des siebenjährigen Krieges. *Der neuen Preussischen Provinzialblätter*, 1861, Bd. 7, S. 55-56).

nės stovykla buvo įrengta tuoj už miesto, vasarojaus lauke ir, kaip apgailestavo dvasininkas, dėl to buvo sunaikintas visas laukiamas derlius (5r).

Popiet visi miesto pamokslininkai apsilankė rusų stovykloje, norėdami feldmaršalo Apraksino pasiteirauti dėl būsimų pamaldų tvarkos, ar jas bus galima laikyti kaip įprasta? Paskui prašyta leisti, kai rusų kariuomenė nužygiuos tolyn, siekiant apsiginti nuo nereguliarių jos dalinių plėšikavimo, mieste suformuoti nedidelį reguliarių milicijos būrį. Generolas majoras von Weymaras po pasitarimo su feldmaršalu Apraksinu tada esą pareiškęs, kad pamaldų tvarka visiškai neturi keistis, nes visose rusų provincijose yra religijos laisvė. Tiesa, buvo pabrėžta, kad pamokslininkai turi sakyti pamokslą taip, kad visi parapijiečiai būtų pasirengę duoti ištikimybės priesaiką imperatorienei. Dėl savisaugos būrio atsakyta, kad miestas nebus paliktas be priežiūros – jame pasiliks vienas iš karininkų su pėstininkų būriu³².

Įdomi detalė, kurią nurodė F. Pastenacis, kad generolas majoras von Weymaras jam pasirodė gana susirūpinęs dėl kazokų ir kalmukų nedisciplinotumo ir krašte vykdytų plėšimų. Nors jie esą buvo gavę aiškų įsakymą saugoti kraštą, tačiau, deja, viskas vyko priešingai. Todėl, pasak F. Pastenacio, generolas majoras Weymaras buvo pasibjaurėjęs rusų kariuomenės elgesiu. *Jis įvairiems žmonėms buvo davęs suprasti, kad jie (rusai – D. B.) tokiu būdu nieko nepasieks, bet veikia patys save išsekins* (6r)³³. Taip pat įdomu pažymėti, kad von Weymaras, prieš pradėdamas bendrauti su Gumbinės dvasininkais, iki tol buvo pastebėtas priešais feldmaršalo Apraksino palapinę besikalbant su kunigu iš Žirgupėnų. Anot F. Pastenacio, karininkas guodė sumuštąjį dvasininką ir tikino, kad miestas daugiau nepatirs jokių kančių (5r, 6r).

Taigi, tai buvo [liūdna] diena, nes mūsų [vargšas]³⁴ miestas turėjo duoti ištikimybės priesaiką rusų imperatorienei, – tokiais žodžiais prasideda F. Pastenacio dienoraščio rugpjūčio 7 d. įrašas. Gumbinės miesto aprašyta ištikimybės priesaikos ceremonijos eiga, kaip galima pastebėti, mažai skyrėsi nuo kituose Rytų Prūsijos miestuose, kurie taip pat pasidavė rusams, vykusių ištikimybės priesaikos davimo apeigų formų. Anksti ryte pamokslininkams buvo atsiųsta keletas potvarkių, kuriuos privalėjo perskaityti viešai nuo sakyklų. Po pamaldų miesto bažnyčioje rusų paskirtas vyriausiasis pareigūnas von Gersdorffas garsiai perskaitė priesaikos tekstą, kurią kiekvienas turėjo pakartoti viršun iškėlęs pirštus. Paskui pamokslininkams liepta pakeisti bažnytinę maldą: melstis už Rusijos imperatoriene, imperatoriškąją šeimyną ir jos sėkmę kare (6v–7r).

F. Pastenaciui tuomet užkliuvo nugirstos rusų karininkų įžūlios ir akiplėšiškos kalbos apie Prūsijos karalių, jo armiją. Esą rusai gyrėsi ir manė, kad jiems niekas negali pasipriešinti: *jie, kaip patvinusi upė, išėjusi iš savo krantų, nušluos viską savo kelyje ir rugsėjo mėnesio pabaigoje bus netoli Berlyno. Feldmaršalo von Lehwaldto³⁵ vadovaujamą kariuomenę jie laikė menkniekiu* (7r). Tačiau, kaip pažymėjo pamokslininkas, jau kitos dienos įvykiai, būtent rugpjūčio 8 d. rusų susirėmimas su prūsų pajėgomis prie Pečkiemio (*Pieczkiemen*) miško, 2 mylios nuo miesto, smarkiai aptildė rusų karininkų gyrimąsi, ir jie esą supratę, kad jiems teks pralieti daug kraujo norint nugalėti (7v).

F. Pastenacio aprašyme apie Pečkiemio, arba Gerviškėnų (*Gerwischkehmen*) susirėmimą naujų detalių vargiai rasime³⁶. Pateikti abiejų pusių pajėgų, dalyvavusių susirėmime, dydžiai yra paremti

³² F. Pastenacis pamini, kad Gumbinėje vyriausiuoju rusų pareigūnu Prūsijos Lietuvai (vok. *Kaiserlicher Landhauptmann von Litthauen*) buvo paskirtas von Gersdorffas (8v).

³³ Tokius gen. von Weymaro išsakytus priekaištus ir susirūpinimą dėl drausmės pairimo rusų kariuomenėje patvirtina kiti vienalaikiai šaltiniai ir net paties karininko memuarai (žr.: HASENKAMP, X. Op. cit., Bd. 7, S. 61).

³⁴ Laužtiniuose skliaustuose esantys žodžiai buvo išbraukti rankraštį cenzūravusio asmens.

³⁵ Prūsijos karalius Frydrichas Didysis feldmaršalą Hansą von Lehwaldą (1685–1768) buvo paskyręs vadovauti karo veiksmams ir gynybai Rytų Prūsijoje. Jo kariuomenės pajėgas sudarė apie 30 tūkst. karių.

³⁶ Plačiau apie rugpjūčio 8 d. mūšį prie Gerviškėnų žr. HASENKAMP, X. Op. cit. 1861, Bd. 7, S. 148-150.

nuogirdomis. Jam taip pat liko nežinomas žuvusiųjų mūšyje skaičius. Verta paminėti įdomią detalę. Esą kitą dieną po mūšio į miestą buvo atgabenta labai daug sužeistųjų. Vienas jų, vengrų kilmės leitenantas, prie savęs neprisileido nė vieno rusų felčerio – sutiko būti apžiūrimas tik Gumbinės miesto chirurgo Schade's. Anas leitenantas taip pat esą paliudijęs, kad susirėmimo būta smarkaus, jis dar matęs, kaip greta jo peršautas į kaklą negyvas nuo arklio krito dar vienas leitenantas (7v). Pamokslininko įsitikinimu, tuo metu apskritai mieste buvo hospitalizuota per 800 sužeistų ir sergančių rusų, kurių daug mirė dėl prastos priežiūros.

Ypatingo dėmesio yra vertas bausmių vykdymo Gumbinės mieste aprašymas. Anot autoriaus, tos dienos popietę (rugpjūčio 8 d.) mieste vyko griežtos egzekucijos – buvo pakarti du lietuviai iš Mikutėlių kaimo. Jie buvo kaltinti, kad savo šalinėje nužudė sužeistą rusų dragūną. Nors nuteistieji visus kaltinimus neigė, jie susilaukė tik tokios malonės, kad prie jų buvo prileistas dvasininkas, kuris pasmerktuosius paruošė mirti. *Jie mirė paguosti ir narsiai; jų kūnai turėjo likti kaboti kartuvėse* (8r). Paskui miesto turgavietėje buvo baudžiami karinei disciplinai nusižengę kazokai: 10 jų rimbu gavo po 30 kirčių, paskui jiems buvo įpjautos nosys, o dviem – nupjautos nosys ir ausys. Jie tokių bausmių sulaukė dėl to, kad Žirgupėnuose žiauriai kankino ir apiplėšė rusų paskirtą valsčiaus inspektorių Dreslerį. Pasak F. Pastenacio, generolas majoras von Weymaras tikriausiai tokiu būdu siekė anuos *bedievius* įbauginti ir atgrasyti nuo plėšikavimo. Deja, kaip pažymėjo dvasininkas, kazokai po to tapo tik dar žiauresni: kad neliktų liudininkų, kurie galėtų juos įskusti, plėšiamus žmones jie užplakdavo negyvai (8r).

Autoriaus tos pačios dienos įrašė trumpai pažymėta, kad tądien rusai nusiaubė Gerviškėnus; kunigas su precentoriumi esą suspėję išsigelbėti. Buvo įsilaužta į bažnyčią, apiplėšta sakykla, altorius, buvo išnaršyta netgi bažnyčios pastogė, tačiau ten jokių turtų nerasta (8v).

Glaustuose rugpjūčio 9–18 d. įrašuose fiksuotas rusų kariuomenės pasitraukimas iš Gumbinės, tolesnis jos žygis Įsruties link, gen. Sibilskio pajėgų, atžygiavusių nuo Margrabovos ir Geldapės,ėjimas per Gumbinę. Esą kazokai tada norėjo įsiveržti į miestą, tačiau nebuvo įleisti. Užtat jie nusiaubė už miesto palisadų (įtvirtinimų – *D. B.*) buvusius daržus. Rugpjūčio 18 d. mieste palikta rusų įgula buvusi sukelta ant kojų, ji praleido bemiegę naktį būdama kovinės parengties, nes baiminosi prūsų husarų antpuolio, kurie esą tuomet laikėsi Romintos girioje (8v).

Pro F. Pastenacio skvarbų žvilgsnį neprasprūdo, atrodytų, eilinis, tačiau iš tikro rusų pajėgoms strategiškai itin reikšmingas įvykis. Kaip jis pažymėjo, rugpjūčio 23 d. į Gumbinę buvo atgabenta daug miltų ir kruopų, kurie buvo sudėti miesto sandėlyje³⁷. Pro miestą, kaip rašoma, kasdien traukė minios žydų su įvairiais produktais kariuomenei. Tuo tarpu pačiame mieste visko stokota, ypač druskos. Galiausiai keletas žydų buvo atvežę rupios druskos iš Lenkijos, tačiau ją čia pardavinėjo *pasibaisėtinais brangiai*. Dvasininkas taip pat išreiškė didelį nuogastavimą ir pasipiktinimą, kad žydai esą kasdien per miestą į Lenkiją išgabenantys stebėtinais daug rusų pagrobtų varinių, alavinių, žalvarinių, geležinių daiktų, drabužių ir kt. Anot F. Pastenacio, jis iš pačių rusų girdėjo sakant, kad kazokai taip žiauriai neplėštų, jei nežinotų, kur tuos daiktus galės parduoti. *Žydų pinigai kazokus žadina tokiems nežmoniškiems veiksams* (9r). Autorius užsimena apie von Gersdorffo įsakymą, kuriuo remiantis kažkiek anų prisiplėštų daiktų buvo konfiskuota ir gražinta savininkams.

Reikšmingos dienoraščio pastabos: rugpjūčio 23 d. nuo miesto viešųjų įstaigų (administracijos rūmų, rotušės, pašto ir špitolės) buvo pašalinti Prūsijos herbai, rugpjūčio 29 d. Gersdorffas su visa įgula ir visais rusų ligoniais paliko Gumbinę ir išvyko į Tilžę (9r).

³⁷ Siekdami pagerinti savo kariuomenės aprūpinimą, rusai maisto sandėlį iš Klaipėdos perkėlė į Gumbinę, kuri tapo strategiškai svarbiu rusų kariuomenės aprūpinimo punktu.

Fiksuodamas rugpjūčio 30 d. – rugsėjo 1 d. įvykius, F. Pastenacis, regis, nė neįtarė, kad jis kalba apie vieną iš didžiausių Rytprūsioose Septynmečio karo mūšių, įvykusių tarp Rusijos ir Prūsijos kariuomenių: *Šiandien nuo 3 val. ryto iki 9 val. buvo girdėti labai smarki kanonada. 7 val. kanonada buvo smarkiausia. Buvo labai smalsu sužinoti, kas nutiko* (9r). Tiesa, reikia pabrėžti, kad vėlesnės dvasininko pateiktos žinios apie šį prie Norkyčių, už Įsruties, vykusį Gross Jägersdorfo mūšį yra labai glaustos ir abejotino patikimumo bei tikslumo. Jis mini, kad rugpjūčio 31 d. į Gumbinę buvo atvykę trys karininkai pasiuntiniai, kurie turėjo apie rusų pasiektą pergalę pranešti į Peterburgą, Paryžių ir Varšuvą. Apsistoję pas rusų paskirtą miesto burmistrą Nehmo, jį ir kitus Gumbinės atstovus informavo, kad rusai buvo prūsų užpulti, tačiau pastarieji buvo atmušti. F. Pastenacij pasiekė žinios, kad nepaisant rusų pergalės, jų nuostoliai irgi buvę didžiuliai. Netikrindamas informacijos tikrumo, jis paprasčiausiai užfiksavo tuo metu klajojusius gandus apie 22 tūkst. tame mūšyje žuvusių rusų karių³⁸ (9v). Kur kas įdomesnė turėtų pasirodyti autoriaus perteikta istorija apie iškart po mūšio iš rusų stovyklos į Gumbinę atkeliavusius keletą sužeistų žydų. Jie tuomet esą negalėjo pasakyti, kas pasiekė pergalę, tačiau pasakojo, kad dalis prūsų karių užpuolė jų vežimus ir daugiau negu šimtą žydų nušovė (9v).

Vienas labiausiai intriguojančių F. Pastenacio aprašytų įvykių yra susijęs su Gumbinėje buvusio rusų kariuomenės aprūpinimo sandėlio ištuštinimu, kurį įvykdė „skrajojantys“ prūsų daliniai. Pamokslininkas rašo, kad naktį iš rugsėjo 13 į 14 d. į Gumbinę atvyko dviejų leitenantų – Du Fai ir von Grabowskio – vadovaujamas Prūsijos juodųjų husarų būrys, kurį sudarė apie 70 vyrų. Apie vidurdienį netoli Pečkkiemio miško, kuriame tas būrys slapstėsi, buvo sučiuptas Gumbinės mėsaininkas Schaumburgas, kuris vyko nuo rusų kariuomenės ir su savimi turėjo feldmaršalo Apraksino laišką. Laiške buvo įsakyta visas Gumbinės sandėlyje saugotas atsargas pristatyti prie Įsruties buvusiai rusų kariuomenei. Buvo nuspręsta nedelsiant tą sandėlį ištuštinti. Belaukdami vakaro ir slėpdamiesi minėtame miške, prūsų husarai dar tą pačią dieną sulaukė būrį Lenkijos žydų, kurie vyko iš stovyklos ir vežėsi daug kazokų pagrobtų daiktų. Apie vidurnaktį husarai įsigavo į miestą, areštavo čia buvusius rusų seržantus ir keletą kazokų, taip pat burmistrą Nehmo. Iš pastarojo paėmę sandėlio raktus, visus jo turėtus raštus, viena būrio dalis patraukė prie sandėlio, kita liko budėti turgaus aikštėje. Anot F. Pastenacio, sandėlyje buvo 6 000 šefelių (1 šefelis = 55 l – D. B.) miltų, per 100 šefelių miežių ir apie 600 šefelių sorų, miežių ir avižų kruopų. Kadangi netoli sandėlio tekėjo upė (Pisa – D. B.), husarai maišus su miltais buvo ėmę mesti vandenin. Tačiau kai netrukus pasirodė miestiečiai, jiems buvo leista jų neštis į namus tiek, kiek pajėgė. Sandėlio tuštinimas tęsėsi visą naktį ir jis jau rytmetyje stovėjo visiškai tuščias (10v).

Po visos šios akcijos burmistras Nehmo buvo paleistas, jam buvo perduoti 56 žydai, kuriuos įsakyta saugoti tris dienas, maitinant juos duona ir vandeniu. Iš žydų buvo konfiskuoti visi gabenti pagrobtai daiktai, surengtas viešas daiktų aukcionas ir viskas labai pigiai išparduota.

F. Pastenacis, matyt, buvo sužavėtas arba išskirtinai domėjosi šiuo „skrajojančiu“ prūsų juodųjų husarų būriu, nes dienoraštyje pateikė išties išsamią tolesnę to būrio veiklą, kurios, reikia pripažinti, būta įspūdingos. Ištuštinęs Gumbinės rusų sandėlį, būrys dar visą dieną liko prie miesto tykoti žydų: buvo paimta keletas jų vežimų. Paskui būrys patraukė į Malviškius, kur nukovė ten buvusius 10 kazokų. Iš Malviškių pasuko į Pilkalnį ir Širvintą, pakeliui visur sulaukydami su pagrobtais daiktais grįžtančius žydus. Stalupėnuose buvo ištuštintos ten buvusios miltų, kukurūzų, avižų, miežių atsargos; Geldapėje paimti vežimai su arbata, kava, cukrumi, vynu, lašiniais ir kt.;

³⁸ Jau X. Hasenkampas buvo atkreipęs dėmesį į šį padidintą rusų nuostolių skaičių (HASENKAMP, X. Aus einem Tagebuche. *Der neuen Preussischen Provinzialblätter*, 1866, Bd. 11 (3 Folge), S. 497). Nustatyta, kad Prūsijos kariuomenė neteko 4 520 kareivių ir 123 karininkų, tuo tarpu rusai – 5 711 kareivių, 278 karininkų, tarp jų 11 generolų.

Margrabovoje (*Oletzko*) ir Lycke (*Elk*) – vežimai su degtine. F. Pastenacis konstatavo, kad tokiu būdu rusai buvo atkirsti nuo aprūpinimo tiekimo iš Lenkijos, nes daugiau nė vienas žydas nedrįso peržengti sienos (11v).

Burmistras Nehmo apie paskutinius įvykius Gumbinėje netruko informuoti feldmaršalą Apraksiną, ir miestiečiai su didele baime ėmė laukti rusų keršto, ypač sužinoję, kad pastarieji buvo pradėję trauktis atgal. Rugsėjo 14 d. F. Pastenacis rašė: *Visi karštai meldė Dievo gailestingumo ir jo pagalbos. Visą ateinančią naktį būdravo ir niekas nemiegojo* (12r). Iš dvasininko perteiktų žodžių aiškiai pamatyti, koks Gumbinės miestiečius apėmė palengvėjimas, kai rugsėjo 15 d. jie pamatė prie miesto besitartinančius reguliariusius rusų dalinius, o ne kazokus. Būrio, kurį sudarė apie 400 vyrų, tikslas buvo patikrinti, ar maisto sandėlys išties yra ištuštintas, ir sužinoti, ar mieste ar jo apylinkėse nėra prūsų husarų. Gavęs raštišką magistrato paliudijimą ir neradęs prūsų husarų, šis rusų būrys 2 val. paliko miestą.

Rugsėjo 16 d. naktį iš feldmaršalo Apraksino magistratas gavo laišką, kuriame buvo išreikštas noras išsamiau susipažinti su mieste atsitikusių įvykių aplinkybėmis. Burmistru ir kitiems dviem magistrato nariams buvo liepta atvykti į rusų stovyklą ir viską papasakoti žodžiu. Pasak F. Pastenacio, šis raštas buvo labai mandagiai parašytas. Jį taip pat kiek nustebino prie laiško pridėtas generolo majoro raštelis, kuriame prašyta atvežti šiek tiek vaisių ir vynuogių. Nenorėdami miestui užtraukti feldmaršalo nemalonės, burmistras Nehmo ir tarėjai Rosinskis bei Zacheras nedelsdami pasirošė išvykti. Prieš tai visi miestiečiai, kas kiek turėjo, sunešė vaisių ir vynuogių, pripildė tris didžiulius krepšius. Tačiau, kaip pažymėjo pamokslininkas, visas šis mandagus laiškas tebuvo apgaulė, nes vos tik minėti asmenys nuvyko į stovyklą, jie buvo paimti įkaitais (13r).

Paskutiniuose dienoraščio fragmento įrašuose rugsėjo 17 ir 18 d. minimas atsitraukiančių rusų kariuomenės dalinių plėšikavimas. Į miestą buvo atjoję trys prieš tai kaimuose plėšikavę rusų husarai, kurie, mieste pardavę keletą daiktų, išjodami norėjo paimti kelis prie vartų buvusius valstiečius. Kadangi pastarieji nuo jų paspruko, rusų husarai sužeidė du kitus sutiktus niekuo dėtus valstiečius. Vienas jų kitą dieną mirė. Mažai abejonų keliantis turėtų būti ir kitas F. Pastenacio pasakojimas apie prieš plėšikaujančius rusus susibūrusius ir besiginančius kaimiečius. Esą dėl prasidėjusių kasdienių klaidžiojančių rusų kareivių plėšimų neapsikentę kaimiečiai ėmėsi gintis ir daug tokių gatvės plėšikų nužudė (13v).

Aptartas Gumbinės špitolės bažnyčios pamokslininko F. Pastenacio rašyto 1757 m. dienoraščio fragmentas, kuris šiuo metu saugomas Lietuvos mokslų akademijos Vrublevskių bibliotekoje, yra vertingas lokalios istorijos šaltinis, žavintis smulkiomis intriguojančiomis detalėmis, kurios suteikia galimybę pajusti Septynmečio karo ir apskritai XVIII a. vidurio Rytų Prūsijos gyvenimo dramatiškumą – taigi, iš dalies ir K. Donelaičio epochos savitumą.

420. MLF-XCIX N°. 136. c.

Fragmente aus dem Tage-Buche des Hospital-Predigers Pastenaci, über die im Jahre 1757 vorgefallene Invasion des Russischen Heerns ins Königreich Preussen, die Stadt Gumbinnen betreffend.

Handwritten text in German:

Am 1. July (1757) ging die Königl. Kammer und Domainen-Cammer nach Königsberg, in seinen Vorposten einziehen, wo sie am 1. mit 1000 Mann Infanterie der Pruzen antraf.

Am 9. ten d. M. war die Stadt in großer Angst. In beiden Haupten-Regimenten, welche nicht nur Landweilich bis jetzt auf der Pruzen anlangen, sondern sich zuvörderst, können wegen Abmangels der Stadt und blieben nur daselben von Nacht über stehen. - da auch Niemand ihre Abreise wußte, so glaubte man allgemein, das Feind sich schon in Königsberg zu zeigen. - Nach um 10. Uhr des Abends kamen die vier Compagnien Grenadiere, welche so lange in jenem Stadt in Garnison anlagen, in aller Eile mit, und gingen zur Brücke nach Wehlau. In dem folgenden Morgen kamen drei Compagnien von der Landweilich.

Am 10. ten gingen die übrigen Compagnien von der Landweilich nach, denen alle die Haupten nachfolgte. Wir blieben also allein, und sahen schon Feind vor. - Die ersten Durchzügler waren, in dem Morgen zu: Man sah nur noch nicht bei, sahen können, so wird es nicht mehr zu thun!

am 14. ten

1 pav. Fragmenten aus dem Tage-Buche des Hospital-Predigers Pastenaci, über die im Jahre 1757 vorgefallene Invasion des Russischen Heerns ins Königreich Preussen, die Stadt Gumbinnen betreffend. MAB RS, f. 15, b. 420, l. 1r.

13

allein zu beschreiben, die mit einem 278 oder 279 zu beschreiben
 fortzusetzen, jedoch nur beiden Seiten zu schreiben, daß
 die große Seite der Seite ausgefüllt werden. —
 Mit dem Bau des Hauses waijaten diese Herren ab, und
 die ganze Mitternachts im Lager zu legen, welches zu
 Insterburg und Georgenburg stand. Die ganze Zeit
 wurde aber sehr groß, die vier bald abwärts
 zu gehen, daß die so schnelle Fahrt mit einem
 auch schon gemacht, und sie gleich nach ihrer
 Ankunft als Spielball abwärts abwärts zu gehen
 zu gehen.

27. Jan. In diesem die fünfzigste Regierung in die Stadt
 welche sie und abwärts auf die Seite zu gehen
 das fortsetzen. Die Stadt wurde nunmehr, und die
 sie zum Jahr abwärts zu gehen, und die
 fünfzigste Regierung ist der Grundstein. Die
 sie auch abwärts abwärts, und die Stadt
 zu gehen, die sie zu gehen, und die
 ist die Stadt. Die Stadt abwärts, nach der
 folgenden Zeit.

28. Jan. Man sah, daß die Stadt abwärts
 fortsetzen, fünfzigste Regierung und abwärts, fünf
 zu gehen und abwärts reguläre fünfzigste Regierung,
 die die Stadt abwärts, daß abwärts die Stadt
 abwärts die Stadt abwärts, und die Stadt
 abwärts die Stadt abwärts fortsetzen. — Die Stadt
 die die Stadt abwärts, fünfzigste Regierung
 und die Stadt abwärts, welche in diesem
 die Stadt abwärts die Stadt abwärts
 abwärts die Stadt abwärts.

2 pav. Fragmenten aus dem Tage-Buche des Hospital-Predigers Pastenaci, über die im Jahre 1757 vorgefallene Invasion des Russischen Heerns ins Königreich Preussen, die Stadt Gumbinnen betreffend. MAB RS, f. 15, b. 420, l. 13r.